

Universitatea „Babeș-Bolyai”

Facultatea de Litere

Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare

**Lena Constante: bilingvismul scriiturii
feminine sau despre indicibil**

Rezumat

**Coordonator științific:
Prof. Univ. Dr. Ioana Bican**

**Doctorand:
Arina-Codruța Neagu**

**Cluj-Napoca
2020**

CUPRINS

INTRODUCERE

Capitolul I: POZIȚIONĂRI TEORETICE

- I.1 Pasul șchiop al teoriei
- I.2 Caracterul rezidual al indicibilului concentraționar
- I.3 Schiță la receptarea literară a *Evadărilor*

Capitolul II: REZUMATUL UNEI DETENȚII

- II.1 O biografie lingvistică: metabolizarea tăcerii
- II.2 Când „dezmoșteniții soartei se întorc”: corespondența Harry Brauner-Lena Constante

Capitolul III: BILINGVISMUL SCRITURII

- III.1 Detenția comunistă explicată străinilor
- III.2 Indicibilul concentraționar, o aporie?
- III.3 Memorii vs. pseudo-memorii. *Cazul Cancicov*

Capitolul IV: AUTOTRADUCEREA LITERARĂ

- IV.1 O lectură traductologică a *Evadării tăcute*
- IV.2 Profilul discursiv al detenției - porozitatea generică

CONCLUZII

cuvinte-cheie: bilingvism, comunism, traumă, memorialistică, autotraducere, lectură figurală, indicibil

Considerăm că diversele provocări contemporane la adresa construcțiilor memoriei, venind fie din zona practicilor literare, fie din cea a discursurilor extraliterare, au reactualizat interesul pentru scrierile memorialistice. Propunându-și să atragă atenția asupra resurselor limbajului în fața traumei, lucrarea noastră sugerează noi direcții de cercetare pentru acest domeniu. Iar abordarea memoriilor redactate bilingv, în vederea unei reevaluări istorico-literare, ne permite o dublă apropiere de obiectul cercetat, din necesitatea reconstituirii „istoriei”.

Centrul reflecțiilor noastre este tripticul memorialistic scris de Lena Constante: *L'évasion silencieuse. Trois mille jours, seule, dans les prisons roumaines*, redactat în limba franceză; varianta românească, în traducerea autoarei, fiind intitulată *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România și, respectiv, Evadarea imposibilă. Penitenciarul politic de femei Miercurea Ciuc: 1957-1961*. Din perspectiva redactării textelor în limba franceză, am căutat să completăm cercetarea textului Lenei Constante printr-un dialog cu memoriile carcerale scrise de Madeleine Cancicov, în aceeași limbă „biografic secundară”, *Le Cachot des marionnettes. Quinze ans de prison. Roumanie 1949-1964*. Analizele contrastive ale acestor texte redimensionează spațiul investigat, prin marcarea unor variante deturnate de expresie a traumelor. Opțiunea pentru limba franceză nu este singurul loc comun al celor două memorialiste. Extratextual, în penitenciarul Miercurea-Ciuc, deținutele Lena Constante și Madeleine Cancicov au fost pentru doi ani colege de celulă, împreună cu alte zeci de femei.

Pe urmele unei lecturi figurale, în demersul nostru alegem „să dăm ascultare frazei, neîncetatei modulații dintr-înșea care ne transformă în ființe ale rostirii”¹, utilizând forța articulării ca pe un criteriu de selecție. Ne preocupă căutarea și identificarea tocmai a acelor zone care – sub o aparentă inconsistență – scapă analizei și interpretării generice.

Încercând să răspundem acestor ipoteze, examinăm progresiv contextele instituționale, biografice și conceptuale pe care un asemenea tip de scriitură le articulează. Resursele bibliografice privind această formulă de „a scrie trecutul” s-au îmbogățit vizibil, în

¹ Laurent Jenny, *Rostirea singulară*, traducere și postfață de Ioana Bot, București, Univers, 1999, p. 169.

ultimele decenii. Parcurgând literatura de specialitate, suntem în măsură să remarcăm diferitele abordări teoretice, care au încercat să răspundă chestiunilor legate de relația dintre experiență și scriere. Recuperarea discuțiilor critice ne permite să ne extindem reflecția, examinând categoria indicibilului, în situația aparte în care el este grefat pe fenomenul bilingvismului scriiturii, ambele aflate în centrul preocupărilor noastre vizând literatura detenției politice. Bilingvismul nu este înțeles aici în sensul în care practica ambelor limbi ar fi (iluzoriu, în fond) perfect echilibrată, ci în sensul în care autoarea redactează și publică în două limbi diferite. Cercetarea noastră își propune să abordeze scrierile unor autoare române, singularizate, mai întâi, prin alegerea francezei ca limbă de expresie. Noile aprecieri și contribuția cu care demersul nostru încearcă să îmbogățească literatura spațiilor concentraționare răspund întrebărilor legate de analiza genetică a textelor, de bilingvism și de practici ale autotraducerii în expresia traumei, imaginarul limbilor (a francezei și a limbii materne) în rostire („*esthétique du dire*”), relația instaurată de memorialistică cu spațiul literaturii, aporiile indicibilului și urmele discursive ale acestuia.

Astfel, obiectul studiului nostru demonstrează că indicibilul constituie acel punct nevralgic în jurul căruia se desfășoară, hrănește și construiește scriitura de acest tip. Pentru rostirea traumei (și mai ales în cazul volumelor propuse), indicibilul nu este o simplă temă, ci se înscrie în gestul scriptural, pe care îl prelucrează, figurându-l. De fapt, autoarea pune în practică o scriitură care nu pretinde să se substituie limbii literare. Marcată de indicibil, scriitura prezintă diverse figuri ce interoghează posibilitățile limbajului, manifestându-i, în același timp, limitele. În consecință, această cercetare prezintă indicibilul ca o cheie de lectură esențială în operele literare sau extraliterare pe care le-am supus analizei, sau – extrapolând, în memoriile referențiind aspecte traumatice legate de trecutul recent.

Memorialistica reușește „să se țină la distanță” de adevărul istoric în diverse moduri, iar cazurile prezentate de-a lungul demersului nostru devin exemple pertinente de reprezentare indirectă a traumei. În textele mărturisitoare ale detenției s-a putut observa, recurent, tendința autorilor de a susține că nu pot „spune” experiența. Cu toate acestea, examinate îndeaproape, lucrările reușesc să transmită evenimentele traumatice printr-un limbaj *altfel*, printr-o cale deturnată.

Această observație ne permite să propunem ideea că textele cercetate par să exprime experiența detenției comuniste, așa-numitul „de nedescris”, prin distanțarea traumei și printr-un limbaj care pune la îndoială sau negociază realitatea evenimentului respectiv. Analiza indicibilului demonstrează că respectivele scrieri nu mărturisesc despre o realitate trăită, ci pun în narațiune o îndoială despre experiența singulară și individuală, conturând formele de mărturie. Gândită ca o bucată hermeneutică ce completează cercetările deja existente în domeniul mărturiilor traumei concentraționare, abordarea noastră face parte din reflecția asupra „rostirii singulare”, obiectivul său fiind extinderea noțiunii de articulare a traumelor, într-o formă oblică.

Cel de-al doilea capitol focalizează asupra discursului mărturisitor din perspectiva profilului bilingv al Lenei Constanțe și al scrierilor sale memorialistice. Biografia autoarei, francofilă și francofonă, constituie nucleul dur al parcursului nostru hermeneutic, prin identificarea specificității pactului mărturisitor. Acest capitol aduce argumente și detalii de natură istorico-literară și de natură interpretativă, pe marginea cărora se reconstituie prezența limbii și culturii franceze în demersurile artistice ale autoarei. Se recompune, astfel, „rețeaua franceză” de raporturi profesionale și umane care au dat o coerență identitară autoarei, atât înainte cât, mai ales, în perioada postcarcerală.

În timp ce studiază legătura dintre mărturie și ficțiune, capitolul al treilea continuă explorarea modalităților de problematizare a reprezentărilor. Acest capitol vizează gândirea mărturiei ca un gen de sine-stătător, unde indicibilul devine o aporie și bilingvismul ilustrează capacitatea limbajului de a reprezenta. Implicit, demersul nostru deplasează analizele către problematicile bilingvismului și identității culturale bilingve, așa cum este ea construită de biografiile memorialiștilor și de expresia traumei în altă limbă. Urmărim, astfel, funcțiile și consecințele trecerii dintr-un spațiu lingvistic în altul, în fenomenul rescrierii memoriilor. Demersul a focalizat asupra relației pe care autoarea o are cu cele două limbi, reconstituind o biografie lingvistică, prin suprapunerea spațiilor culturale cu care a intrat în contact aceasta, dar și prin istoria redactării celor două versiuni.

Capitolul al patrulea cuprinde pe de o parte, lectura traductologică a versiunilor bilingve ale *Evadării tăcute*, deschizând o discuție despre postura de autotraducător a Lenei Constanțe. Cu scopul propunerii unui cadru coerent al înțelegerii expresiei „la patru mâini”, focalizăm atenția asupra motivațiilor și procedeelelor rescrierii, iar ulterior, demersul își

deplasează unghiul de analiză spre caracteristicile traducerii. Autotraducerea va fi considerată ca specie distinctă a teoriei indicibilului, prezentată contrapunctic. Direcția procesului traductiv e dinspre limba franceză spre limba română – și constă în rescrierea textului original. Pe de altă parte, capitolul angrenează și analiza retorică a volumelor de memorialistică, în termenii porozității generice pe care acest gen particular o circumscrie.

Ancorat, deopotrivă, în considerații teoretice pe marginea recuperării memoriale în zona istoriei literare, demersul vizează punerea în discuție a unor reconstituiri „pe urmele” textului, venite dinspre o literatură considerată, deseori, periferică. Interesul nostru pentru amprentele discursive și restul indicibil al scriiturii, și nu pentru o reconfigurare evenimentială a literaturii studiate, ne-a ridicat în față provocări de ordin metodologic și conceptual, cărora am căutat să le răspundem prin apelul la surse bibliografice teoretice din domenii foarte diferite.

În fine, pe marginea acestor aprecieri putem concluziona că mărturia literară a Lenei Constanțe este o „formă hibridă”, care se refuză unor indexări teoretice rigide, că scriitura ei este rezistentă la normele categoriale consacrate de uzaj. La limită, am putea spune că avem de-a face cu o scriere „experimentală”, dacă generatorul experimentului nu ar fi, ca experiență existențială, unul atât de violent încât să anuleze orice lejeritate estetic-ludică a scriiturii. Subiectivitatea discursului, punerea în narațiune a evenimentelor și instrumentalizarea cititorului reprezintă, la rândul lor, variabile care destabilizează generic. În cazul corpusului studiat, dimensiunea lingvistică și expresia traumei într-o altă limbă, procesul autotraducerii din franceză în română, sistemul diferit de figurare în arta plastică sunt tot atâtea aspecte care suplimentează sensul. Funcționând atât sub constrângeri formale, sub „memoria traumatică”, dar supus și regimului rescrierii, proiectul memorialistic al Lenei Constanțe a produs un tip de literatură subiectivă, care transmite un sens al „restului”, scapă formelor și particularităților genului, în funcție de dinamica rememorării și forța rostirii.